

Takav je zaključak izveden iz onih dijelova Poljičkog zakona, koji potječu iz XVIII. stoljeća.

Međutim, Božić je pritom upao u istu pogrešku kao i Grekov. Naime, tekst člana 36 c prema rukopisima iz XVIII. st. glasi ovako: »Ako bi tko ubio bližnoga ali virnoga (parvoga prema rukopisima b i e; O. M) za čića plemenščine, da nemu ostane, ka bi ga imala pristoati po baščini, da tomu uboici ne ima biti ovi dio, nego onomu komu pristoiti po razlogu od plemena«⁵⁷.

To znači, da se u XVIII. st. već izgubio spomen o vrvi, pa se stoga ne mogu izvoditi nikakvi zaključci o vrvi-plemenu na temelju onih podataka o plemenu, koji potječu iz XVIII. stoljeća. A u XV. st. je pleme po svome značenju bilo veoma blizu bratstva, što pokazuju riječi »brastvo Kremeničani« kao sinonim za isto pleme u kapitulu sitajskom.

Iz onoga, što je ovdje izneseno, slijedi, da su spomenuta djela doprinijela raščićavanju pojmova u vezi s vrvi.

Oleg Mandić

M. SUIĆ, LIMITACIJA AGERA RIMSKIH KOLONIJA NA ISTOČNO-JADRANSKOJ OBALI. Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru I, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zadar 1955, str. 1—32. — OSTACI LIMITACIJE NAŠIH PRIMORSKIH GRADOVA U RANOM SREDNJEM VIJEKU. Starohrvatska prosvjeta, n. s. III, 1956, str. 7—19. — GRANICE LIBURNIJE KROZ STOLJEĆA. Radovi Instituta JAZU u Zadru, knj. 2, 1955, str. 273—296.

Gore navedene rasprave i prilozi sačinjavaju cjelinu po tome, što se u njima rasvjetljuju neka pitanja iz, danas još uvijek vrlo malo poznatog, razdoblja najranijega Srednjeg vijeka kod nas.

1. Nadovezujući dijelom na dosadašnje rezultate, ali s pomoću modernih tehničkih sredstava (aerosnimaka), S. određuje u prvoj raspravi ager centuriatus u Poreču, Puli, Zadru, Solinu i Cavtatu (Epidauru). Za proučavanje upravo tih kolonija na Jadranu odlučio se zbog toga, što se »ta naselja nalaze uz more te kao takva imaju niz zajedničkih crta i po smještaju i po značenju i funkciji«, a, »što je još važnije, njihovo postavljanje u rang kolonija dolazi kao rezultat politike jednog čovjeka, Oktavijana Augusta« (str. 1).

Preuzimajući dosadašnja mišljenja o osnivanju kolonija u Puli i Poreču, S. sam određuje vrijeme osnivanja kolonije u Zadru. Smatra, da bi se i njezino osnivanje »moglo približno smjestiti nekako u vrijeme bitke kod Akcija ili neposredno iza nje. Bit će, dakle, da je Iader bio colonia Iulia, a ne Augusta, kako su mnogi smatrali« (4). Budući da je kod nas nedovoljno poznata tehnika agerske limitacije, S. upozorava u 2. pogl. na osnovne pojmove o toj tehnici (5—7), a u 3. pogl. na potrebu proučavanja grčke kolonizacije, u kojoj se razabiru isti osnovni principi pri osnivanju kolonija. Konstatira, nadalje, za nas vrlo važnu činjenicu, da »centurijaciju ima samo ager kolonije«. Ako ga on nema, »znači da nikada nije bio podignut u rang kolonije«. (8).

Prelazi zatim na određivanje prostranstva agera primorskih gradova: Poreča, Pule, Zadra, Salone i Epidaura (9—20). Pošto je u glavnim crtama opisao porečki ager, iznosi svoje mišljenje o pulskom ageru, ispravljajući i nadovezujući na izla-

⁵⁷ Statuta . . . , str. 49 i 50.

ganja Kandlera. Nadopunjuje, nadalje, Bradfordova istraživanja zadarskog agera. Utvrđuje, da je Zadar imao oko 50, a ne 22 centurije, a da se sam ager centuriatus »protežao od Puntamike, pa do oko 1 km. ispred Bibinja, a prema zaleđu u dubinu do pet centurija« (14). Iz vrlo vjerojatne pretpostavke — koju ovdje prvi put iznosi — da je u ager zadarske kolonije bio uklopljen i jedan dio otoka Ugljana, izvodi važne zaključke: da se ager kolonije na kopnu mogao proširiti i na otok, i »da su vjerojatno vlasti, koje su provodile ovu naknadnu kolonizaciju, imale obzira prema domaćem življu i da nisu htjele osjetljivo mijenjati već postojeće vlasničke odnose na zemljištu, koje se pružalo uz ager kolonije na kopnu« (17). Pretpostavku o naknadnom širenju agera mogao je S. sa sigurnošću utvrditi u Saloni, i to na osnovu međaša, nađena na Podstrani. Prema obliku međaša (terminus) datirao je tu naknadnu limitaciju I. stoljećem n. e. Inače je za salonitanski ager, koji je bolje poznat, mogao ustanoviti, da se protežao od Kaštel Staroga do Žrnovice i da je sadržavao o. 70 potpunih i o. 20 nepotpunih centurija, a da je ovdje, kao i u ostalim primorskim kolonijama, sors iznosila 50 jugera. Činjenicu pak, da je u današnjem kaštelanskom polju mnogo teže slijediti ostatke limitacije, tumači različitom političkom pripadnošću salonitanskog agera u ranom Srednjem vijeku. Splitsko polje pripadalo je splitskom municipiju, »koji je, iako ne posve direktno, sačuvao u neku ruku municipalni kontinuitet stare Salone, dok je Solin s kaštelanskim poljem bio u vlasti hrvatskog vladara i zato izložen većoj destrukciji agera«. Autor je najteže mogao pratiti sudbinu epidaurskog agera, jer je taj doživio velike promjene. U tom slučaju, naime, nije bilo kontinuiteta u municipalnoj upravi.

U pogl. II. S. ispituje, u kakvom su odnosu bila naselja, koja su se nalazila u agerima kolonija. Utvrđuje, protivno Kandleru, da su ta naselja imala položaj praefectura. To znači, da naselja nisu imala posebni ager. Takav je bio također položaj Aspalathosa prema Saloni. Što se tiče odnosa gradskog rastera prema mreži centurijacije, S. zaključuje, da je u primorskim gradovima, zbog njihova položaja na moru, napušten opći princip, prema kojem su kolonije bile u centru agera. Zbog terena nije se u većini ispitanih naselja urbani raster poklapao s agerskim.

Najzad, u posljednjem poglavlju (str. 29—21), svijestan da je mogućnost određivanja broja stanovništva zbog poimanjanja podataka ograničena, ustanovljuje prema broju centurija približan »broj naseljenika pojedinih kolonija, kojima je bilo podijeljeno zemljište prilikom dedukcije« (29). Već na osnovu različitog broja centurija dolazi do uvjerenja, da je »intenzivnost kolonizacije u provinciji bila daleko slabija negoli u X. regiji« (29). Rim, naime, nije u provinciji (Iader, Salona, Epidaur) »do kraja izvlastio, a pogotovu ne nasilno, dotadašnje stanovništvo tih centara. Nije ni postojao razlog za takav postupak u provinciji, koja je još bila daleko od toga da bi se smatrala do kraja pacificiranom« (30).

2. Važnost ovih rezultata, koji su omogućili dobivanje jasne slike kolonizatorskog djelovanja Oktavijana Augusta, osjetio je i sam autor, kad je u raspravi: »*Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom Srednjem vijeku*« pratio dalju sudbinu agera u spomenutim mjestima. Taj je posao bio mnogo teži, jer o tom problemu nema u našoj literaturi predradnji. Autor ponavlja najprije rezultate ranije rasprave, povezujući ih djelomično s novim konstatacijama. Ističe važnu činjenicu, da je »limitacija sa svojim sistemom centurija zadržala i u ranom Srednjem vijeku vrijednost i funkcije katastarske organizacije u onim gradovima, koji su sačuvali kontinuitet svog municipalnog života« (9). To su kolonije: Poreč, Pula i Zadar. Međutim, osobito ističe činjenicu, koja je od presudne važnosti za razumijevanje društveno-ekonomske strukture gradova u ranom Srednjem vijeku — naime, da je

pojam jedinstvenosti agera s naseljem u potpunom obliku sačuvan i u Srednjem vijeku. »Ako municipij priznaje na pr. suverenitet Bizanta, onda je zacijelo i njegov ager pod bizantskim suverenitetom, bez obzira na to, što na tim agerima žive i obrađuju zemljište Slaveni« (10). Suić s pravom zamjera povjesničarima, što su vrlo često prelazili preko te važne činjenice. Polazeći s toga stanovišta, on gleda drugačije i na poznate podatke cara Konstantina Porfirogeneta o tributu, što su ga dalmatinski gradovi plaćali hrvatskim vladarima. »To podavanje imalo je svrhu, da garantira pojedinim gradovima nesmetano uživanje posjeda u njihovu vlastitu ageru« (10). To je samo jedan od zaključaka, do kojih nas dovodi novo autorovo gledanje. Ako se, naime, pojam civiteta pojedinog grada širio s povećanjem teritorija na cjelokupno stanovništvo teritorija, bez obzira na njegovu etničku pripadnost, nije li onda postojanje takvoga pravnog shvaćanja isključivalo mogućnost postojanja bilo kakvog drugog pravnog shvaćanja na istom teritoriju? Nije li prema tome besplodna diskusija o tome, da su bilo kakvi etnički elementi utjecali na formiranje pravnog shvaćanja na teritoriju dalmatinskih komuna?

Na primjeru Zadra i Salone autor pokazuje, da su se antički ageri u gotovo nepromjenljivom prostranstvu sačuvali do ranoga Srednjeg vijeka. On, nadalje, upozorava, na pravilo, prema kojem se vlast biskupa u starim kolonijama i agerima podudarala s prostranstvom agera. To je načelo bilo doduše poznato i dosad u literaturi, pa se ponegdje i primjenjivalo (na pr. u promašenoj teoriji I. Strohala o postanku dalmatinskih gradova), ali je njegovu stvarnom utvrđivanju često smetalo pomanjkanje izvornog materijala. Primijenimo li taj princip u najranijem Srednjem vijeku, ne ćemo više moći tvrditi, da je jurisdikcija ninskog biskupa dopirala do zidina dalmatinskih gradova (v. I. Beuc, Osorska komuna u pravnopovjesnom svijetlu, Vjesnik drž. arhiva u Rijeci I, 1953, str. 12, 13), kao ni to, da je ukidanje ninske biskupije značilo »proširenje teritorijalnog opsega dalmatinskih biskupija izvan gradskih zidina« (isto, str. 14). Jer su očito pojam crkvene jurisdikcije i pojam teritorijalnog opsega grada identični pojmovi samo za komunu i njen ager. A čim se crkvena jurisdikcija dalmatinskih gradova (na primjer Splita) proširila na hrvatski teritorij, spomenuti se princip ne može više primijeniti.

Mišljenje o nepromjenljivosti antičkih agera S. učvršćuje vrlo dobro istaknutom činjenicom, »da nemamo nikakva dokumenta, darovnice ili slično, po kojima bi se moglo zaključiti, da je hrvatski vladar nekome nešto darovao unutar navedenih granica« (t. j. u slučaju Zadra, na području od Dikla do Bibinja; 11). Poziva se pritom na oporuke priora Andrije (g. 918) i Agape (g. 999). Uzima zatim kao dokaz poznatu ispravu Krešimira IV., kojom potvrđuje samostanu sv. Krševana posjed u Diklu, što ga je tom samostanu navodno darovao njegov pradjed Krešimir II. Premda se na tu ispravu, prema našem uvjerenju, ne bismo danas smjeli bez ustručavanja pozivati, ipak nam za određivanje granica između hrvatskog i zadarskog teritorija može i u tom svom obliku poslužiti. Ostaje, naime, u njoj, kao nepobitna činjenica, to, da je opat sv. Krševana na osnovu nje dokazivao svoje pravo na posjed u Diklu. Naprotiv, datum isprave, t. j. vrijeme Krešimira II., ne može služiti kao dokaz, da je tada bila pomaknuta granica zadarskog agera. Zbog toga će se rad, koji je na jednom primjeru i na takav način S. započeo, moći nastaviti tek tada, kada kritički ocijenimo bar one isprave iz samostanskih kartulara, koje je već Rački proglasio sumnjivima. Tek tada, a nikako ne ranije, moći ćemo pouzdanije utvrditi, kako i kada je na hrvatskom teritoriju nastajao posjed crkvenih institucija. To još uvijek ne znači, da ćemo na taj način odrediti i proširenje zadarskog teritorija, jer se posjedi zadarskih građana ne mogu poistovjetiti s opsegom gradskog kotara.

Pri istraživanju salonitanskog agera, autor dolazi do zaključka, da se formiranje tog agera izvršilo na drugi način nego kod Zadra. Slaže se ponajprije s mišljenjem G. Novaka, da »se Split ne može smatrati nasljednikom Salone, jer je pripovijedanje Tome arhidakona o bijegu Salonitanaca i o njihovu naseljavanju Dioklecijanove palače netočno, pa prema tome nije mogao Split ni u pogledu agera stare Salone polagati bilo kakvo pravo...« (13). Aspalathos, koji se nalazio u ageru stare Salone, nije već u rimsko doba imao svoj vlastiti ager. »Stoga je posve razumljivo, da je splitski municipij u ranom Srednjem vijeku gotovo iz temelja nanovo stvarao svoj ager, jezgro kasnijeg splitskog teritorija« (n. mj.). Veći je dio salonitanskog agera bio u rukama hrvatskog vladara, dok je manji dio, vjerojatno raniji posjed Aspalathosa, ostao u splitskim rukama. Zbog toga S. zaključuje na kraju, da »neposredne, tradicionalne veze između starog salonitanskog agera i ranosredovječnog Splita nije bilo i nije moglo biti« (14).

Međutim, da li činimo ispravno, ako sasvim odbijamo izvještaj Tome arhidakona o naseljavanju Dioklecijanove palače? G. Novak, a po njemu i Suić, s pravom tvrdi, da »jednog naseljenja puste Dioklecijanove palače od strane izbjeglih Salonitanaca, sa otoka, nikada nije bilo« (Nekoja pitanja iz istorije srednjevjekovnog Splita, Starohrvatska prosvjeta, n. s. II, 1928, str. 36). Tominu priču objašnjava Novak legendom, »koja je bila potrebna da se Splitu osigura nasljeđe stare Salone u crkvenom pogledu« (n. mj.). Ispravljajući Tomu, oba autora smatraju, da su u Dioklecijanovu palaču ušli samo stanovnici malog naselja uz palaču, t. j. Splitsani. U početku su živjeli samo unutar zidina, a kasnije su se sprijateljili s Hrvatima (Novak, n. dj., str. 35—36). Tomine su vijesti doista nelogične. Ali, ako odbacimo legendu, otvara se za naseljavanje Dioklecijanove palače još jedna mogućnost. Nije li moguće, da su odmah u vrijeme pada Salone neki Salonitanci bježali u sigurno zaklonište Dioklecijanove palače? Tako uostalom prikazuje proces i Konstantin Porfirogenet, koji ništa ne zna o bijegu Salonitanaca na otoke (v. G. Novak, n. dj., str. 30). A i sam Toma tvrdi, da su se Salonitanci vratili s tom mišlju na kopno, da bi u Dioklecijanovoj palači, »ubi securius comorantes, saltem particulam sui teritorii incolere sine magno timore ualerent« (R a č k i, Thomas archidiaconus, Historia Salonitana, MSHSM XXVI, 1895, str. 32). Zamišljamo li događaje nakon pada Salone na taj način, onda zahtjev Splitsana, da mogu »territorium sue civitatis Salone iure pristino possidere«, nije neosnovan. Jer ako Aspalathos nije ni u rimsko doba imao svoj ager, onda je zahtjev Splitsana bio nesumnjivo manje opravdan od zahtjeva nekadašnjih salonitanskih izbjeglica. Međutim, za rekonstrukciju stvarnog razvitka nije važno »historijsko pravo«! Dapače, nije ni važno, da li su među zidinama palače spasili svoje živote obližnji Splitsani ili udaljeniji Salonitanci. Svakome, koji je sjedio među zidovima, nametalo se kao životno pitanje borba za polja izvan zidina, jer su ona bila životni uvjet grada. Ako su dakle Splitsani držali samo jedan mali dio nekadašnjeg agera, onda nije ništa logičnije, nego da su borbu za preostali dio agera smatrali svojim životnim ciljem. Tu je borbu u Splitu preuzela crkva na taj način, što je, izgrađivši priču o prvenstvu salonitanske crkve, sama prisvajala njeno nasljedstvo. Upravo u toj životnoj borbi splitske crkve za posjede izvan naslijeđenoga neznatnog dijela salonitanskog agera, treba, prema mojem uvjerenju, tražiti glavni uzrok postanku mnogobrojnih falsifikata splitske crkve. Naime, niti u Splitu, kao ni u Zadru, ne bori se za posjede komuna kao cjelina već pojedine crkvene institucije, ponajviše samostani. S tog je stanovišta potrebna temeljita revizija svih sumnjivih isprava. Suićevo ispitivanje salonitanskog agera važno nam je zbog toga, što omogućava da se utvrdi, koliko je splitska crkva uspjela u Srednjem vijeku ostvariti

svoje »historijsko pravo« na salonitanski ager i koliko je prešla njegove granice.

Upozoravanjem na neke termine iz srednjovjekovne latinštine (kao na pr. sors, per transversum i t. d.), koji su se sačuvali još iz antike, autor završava ovaj vrlo koristan prilog. Ostavlja, međutim, još uvijek otvoreno pitanje agera u pojedinim municipijima na Jadranu u ranom Srednjem vijeku. Pretpostavlja, »da je njihov razvoj tekao kroz antiku i rani Srednji vijek slično agerima nekadašnjih kolonija« (15). Neka podrobnija ispitivanja onemogućava pomanjkanje limitacije kod te vrste naselja. No ako se i kod municipija biskupska vlast poklapala s gradskim teritorijem u najranije doba, onda ipak raspolažemo s jednim od osnovnih kriterija za određivanje svakog agera.

3. To je također problem, na koji je u nekoj formi autor naišao i u radu na svojoj raspravi o »*Granicama Liburnije kroz stoljeća*«. U tom prilogu utvrđuje on granice Liburnije od predrimskog doba do IX. st., kad se naziv Liburnije gubi.

Na osnovu literarnih i arheoloških izvora, S. povlači najprije granice Liburnije u predrimsko doba: prema Japodima na kopnu Zrmanja, a na moru do u visinu Raba (277). Iskoristivši vjerojatno provalu Kelta u IV. st. n. e. na teritorij Japoda, Liburni su se proširili na velebitsko primorje i Kvarner (278). Prihvativši novije tumačenje Pseudo-Skilakovih podataka o rijeci Katarbates (Krka), postavlja j. i. granicu Liburnije na Krku. Najzad zaključuje: »Najstarija dakle matica zemlja predrimskih Liburna nalazi se na području sjeverne Dalmacije između rijeke Zrmanje i Krke s otočjem od Raba do Murtera (Colentum?)« (279). Analizom najvažnijih podataka iz rimskog doba dolazi do zaključka, da se »granice Liburna njsu bitno promijenile nastupom rimske dominacije« (279). Taj je teritorij ostao, prema njegovu uvjerenju, cjelovit i o. g. 170 n. e., kad je bila stvorena tzv. praetentura Italiae za zaštitu Italije, jer »ovo povezivanje krajnjeg sjeverozapadnog dijela Liburnije s Italijom u vojno-obrambenom cilju nije nikako moralo povući za sobom i političko-administrativnu aneksiju tog teritorija Italiji« (282).

Prelazeći zatim na izvore o Liburniji u Srednjem vijeku, S. pobija Šišićevo mišljenje, da su Gačani stanovnici Liburnije i da je Liburnija franačkih izvora rimski konvent »Liburnia«. Da bi mogao odrediti Liburniju franačkih izvora, on najprije utvrđuje, što je obuhvaćala Dalmacija istih izvora. Termin se, kaže, upotrebljavao u širem smislu — t. j. ne samo nekadašnja rimska Dalmacija, već i otoci Osor, Krk i Rab — i u užem smislu, kad se pomišljalo samo na civitates maritimae. U taj širi pojam Dalmacije bio je uključen i veći dio Liburnije. Međutim, njezin manji dio ostaje izvan Dalmacije. Ocjenjujući kritički rezultate novijih historičara, S. istražuje nadalje pitanja: kakav je teritorijalni opseg Liburnije i da li se Liburnija IX. st. može identificirati s nazivom marchia Dalmatiae (u »Chronicom pictum Vindobonense«) i Krajina (na Bašćanskoj ploči). S obzirom na identifikaciju Liburnije s markom Dalmacije, koju je identifikaciju zastupao M. Barada (Hrvatski vlasteoski feudalizam. Djela JAZU 44, 1952, str. 13 i sl.), S. je s pravom vrlo oprezan. »U svakom slučaju bit će teško staviti znak jednakosti između Liburnije 9. st. i Marchije Dalmatiae 11. st. Možda čak i između te marchije i Krajine s Bašćanske ploče« (288). Ne usuduje se također bez ustručavanja prihvatiti Baradinu tvrdnju o teritorijalnoj identičnosti marke Dalmacije s Liburnijom, jer nema ni starijih podataka o tome, da je Liburnija zahvaćala dublje u unutrašnjost. S., naime, smatra, da može »utvrditi sa sigurnošću, da je u 5. st. dio sjeverozapadne Liburnije bio izdvojen iz Dalmacije i podređen gotskom komesu, kome je sjedište vjerojatno bilo u Akvileji« (286). S obzirom na vojničko uređenje navedenog područja mogla je postojati mogućnost takvog uređenja i kasnije. Najzad, na pitanje, »kada je ovaj pogranični

pojas, u franačkim izvorima Liburnija, bio pripojen Hrvatskoj«, odgovara — odbacivši Šišićevo mišljenje — da se to dogodilo 821. g. Tada se Borna prvi put uz »dux Dalmatiae« naziva »atque Liburniae«. Taj je naslov ostao i posljednji spomen Liburnije.

Iako je S. u ovom prilogu ostavio i morao ostaviti još neka pitanja otvorena, smatramo ipak, da je prilog dragocjen. Ne ćemo se ovdje osvrtni na njegove zaključke o predrimskoj Liburniji, jer je to učinjeno na drugom mjestu (v. B. Grafenauer u ZČ X, 1957). Želimo se, međutim, ne umanjujući vrijednost Suićevih rezultata, osvrnuti na njegove zaključke o Dalmaciji u franačkim izvorima, kao i na njegovu zaključnu tvrdnju, da »Dalmacija s Liburnijom u ovom slučaju obuhvata teritorij primorske Hrvatske na kraju Bornine vladavine i dobiva malo kasnije u domaćim dokumentima i epigrafičkim spomenicima ekvivalentnu zamjenu u nazivima *dux Chroatorum, dux Sclavorum*« (289).

Suić s pravom tvrdi, da se termin Dalmacija u franačkim analizama upotrebljava »u širem smislu riječi i posebno *civitates maritimae* u njoj...« (285—6). Ali, da li imamo dokazâ, da je »za franačke izvore Dalmacija, u općim crtama, područje rimske Dalmacije, bez Prevalitane, naravno«? »Tradicije te provincije«, nastavlja S., »ne samo što se tiče imena već i opsega, održale su se donekle i poslije propasti Zapadnog rimskog carstva i u njezinim se granicama, više manje, formirala Dalmatinska Hrvatska« (285). Autor se doduše riječima: »u općim crtama« i »više manje« ograđuje od pomisli na jednostavnu identifikaciju navedenih pojmova, ali, prema našem uvjerenju, nisu ti izrazi dovoljno upozorenje. Ako, naime, iz rimske Dalmacije i izdvojimo Prevalitanu, možemo još uvijek samo u jednom malom dijelu rimske Dalmacije tražiti Dalmatinsku Hrvatsku.

Međutim, ne bismo se složili niti sa slijedećom tvrdnjom, da »franački izvori razlikuju u toj (t. j. rimskoj; N. K.) Dalmaciji dvojno žiteljstvo: Romane i Slavene (Hrvate)«. Izvor, na koji se S. poziva, poznata je vijest iz Vita Hludovici o poslanstvu, koje je g. 817 došlo na carski dvor, a »est de finibus Dalmatorum Romanorum et Slavorum« (Rački, Documenta hist. chroaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM, 1877, str. 317). Da u toj vijesti treba razlikovati Dalmati Romani = stanovnici bizantske Dalmacije i Slavi = Hrvati, pokazuje ista vijest u Einhardovim analizama — »et quia res ad plurimos et Romanos et Slavos pertinebat...« (Rački, n. dj., 317). Tako je uostalom i u literaturi ta vijest dosad općenito shvaćana. Drugim riječima: franački izvori razlikuju vrlo dobro Slavene, koji žive u Dalmaciji, od Dalmatinaca, koji stanuju u gradovima bizantske Dalmacije. Zbog toga ti izvori nikad ne nazivaju Borna *dux Dalmatorum*, već *dux Dalmatiae*. A čini se, da bismo mogli ustvrditi, da je taj širi pojam Dalmacije u franačkim izvorima rezultat maglovitih pojmova franačkih analista o prilikama i političkim granicama na tadašnjem Balkanu. Rješavali su dakle problem vrlo jednostavno: smjestili su Ljudevita u Panoniju, a Borna u Dalmaciju, označujući vrlo rijetko njihove zemlje još nekim posebnim oznakama.

No nije nam sasvim jasno, kako autor zapravo zamišlja odnos između Dalmacije i Liburnije franačkih izvora? Ako, naime, »nema sumnje, da franački izvori govoreći o Dalmaciji misle na tu širu Dalmaciju, preživjelu na antičkim tradicijama, u koju je pripadala i Liburnija, odnosno njezin veći dio« (286), onda, kako je moguće, da ta ista Liburnija »u doba kneza Borne predstavlja teritorij, koji je izvan Dalmacije« (287)? Tumačeći zatim naslov Borne iz g. 821 (*dux Dalmatiae atque Liburniae*), autor zaključuje: »Vrlo je vjerojatno da je taj dio Dalmacije (Liburnija) došao u sklop hrvatske države upravo za Borne, pred kraj njegove vladavine« (288). Upotrebljava li se doista, kako to autor tvrdi, naziv Dalmatije u širem smislu, onda nema do-

voljno osnove njegov zaključak, da proširenje Bornine titule znači »teritorijalno proširenje Bornina suvereniteta nad tek pripojenim područjem« (288). Ili bi autor morao dokazati, da se to pripojeno područje nazivalo i Dalmacija, a to njegovi citati o Liburniji kao i o Dalmaciji ne omogućavaju. S. je mislio, da se pritom može pozvati na Račkoga, »...koji je intuitivno, ne ulazeći detaljnije u problem razgraničenja Liburnije 9. st., došao do zaključka, da ona predstavlja ‚dio Dalmacije do Istre‘« (287). Međutim, prigovarajući Šišiću, »kao uostalom i svim ostalima, koji su se tog pitanja dotakli«, da nisu citirali Račkoga, S. se služi samo njegovim komentarom u Documenta. A taj nije mjerodavan, jer je Rački, kao što je poznato, ne intuitivno, nego temeljito, ulazio u gotovo sva pitanja političkog, društvenog i teritorijalnog razvoja Hrvatske u doba narodne dinastije. Tako je i za Liburniju napisao ovo: »I za zemlje, koje je tada Hrvatska zapremala, bi pridržan u Franciji stari naziv. Ove zemlje dolaze pod imenom ‚Liburnia‘ i ‚Dalmatia‘. ‚Liburnia‘ je ona zemlja uz istočnu obalu jadranskoga mora, u kojoj je grad Trsat ležao; dalje na jug Liburniji sledila je Dalmacija, pod kojom ljetopisci razumievaju ne samo priedjele hrvatske nego i gradove, koji su, kano što Zadar, priznavali istočno-rimsku vlast. Hrvatski knez zove se ondje ‚dux Dalmatiae atque Liburniae‘. Jur taj naslov naznačuje nam donekle, dokle je tada Hrvatska prema sjeveru i sjevero-zapadu dopirala. Liburnija, koja je i davnu Japidiiju obuhvaćala, doticala se je dolnje Panonije na sjever-iztoku... Kada franački ljetopisci vele, da je Borna ‚dux Liburniae atque Dalmatiae‘, pa opet da narod ‚Sorabi‘ zaprema ‚veliki dio Dalmacije‘: tada uzimaju i oni Dalmaciju u rimskom znamenovanju, u rimskom obsegu, po kojem se ona sterala od jadranskoga mora do Drine i Panonije« (Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod, Rad JAZU 56, 1881, str. 108—109). Rački je dakle razlikovao Liburniju od Dalmacije, a smatrao je, da je Dalmacija franačkih anala imala isti opseg kao i rimska Dalmacija. Došao je do tog uvjerenja na osnovu vijesti iz Ananales regni Francorum, da je »Ljudewitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit« (Documenta, str. 327). Mnogo je vjerojatnije, da se »ad Sorabos« odnosi na srednjovjekovnu unsku (srpsku) župu, a ne na Srbe (v. Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku, VAD VI, 1902, str. 9—11.). Na unski put, kojim je Ljudevit bježao u primorje, mislio je očito i Barada, kad je napisao, da je Ljudevit išao »preko Visinske Hrvatske put Primorske k Borninu ujaku Ljudemislu« (Hrvatska povijest, 1. izd., 1941, str. 27). Šišić stavlja te Srbe »svakako Savi i Vrbasu na jugo-istok...« (Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, 1925, str. 315, bilj. 29). Upravo zbog toga, što smatramo, da se Srbi nalaze na Uni, ne možemo prihvatiti ni Suićevo oprezno, a ni Račkijevo potpuno identificiranje rimske Dalmacije s Dalmacijom franačkih izvora. Ne bismo se složili ni s kombinacijama — kako ih autor naziva — o Borninoj tituli »dux Guduscanorum«. Autor misli, da se može »utvrditi, na temelju citiranih franačkih izvora, da je Borna ipak bio u nekim posebnim odnosima prema Gačanima, koji se posebno izdvajaju od ostalih njegovih podanika« (288). Posebni se odnos, prema njemu, očituje u tome, što samo Gačani sudjeluju u borbi protiv Ljudevita; što »samo oni, između svih ostalih njegovih podanika šalju iduće godine poslanike caru Ludoviku...« (289), i što Borna nije prema Gačanima knez, već dux, pa to otvara mogućnost, »da se riječ dux u ovom slučaju tumači kao vojskovođa, zapovjednik vojske...« (289). Spomenute tvrdnje pobijaju, prema našem uvjerenju, ove činjenice: 1. tekst Anala nije takav, da bi se iz njega moglo zaključiti, da su samo Gačani sudjelovali u borbi (Borna vero, dux Dalmaciae, cum magnis copiis ad Colapium fluvium Liudewito ad se venienti occurrens, in prima congres-

sione a Guduscanis deseritur; auxilio tamen praetorianorum suorum protectus evasit; Rački, Documenta, str. 322); 2. »missi... Goduscanorum« u Vita Hludovici odnosi se na istu vijest iz g. 818 u Analima. Samo je ta vijest u Vita Hludovici »ex Einhardi annalibus excerptum« (Rački, n. dj., str. 320). Sastavljač je iz Einharda izostavio »ac Bornae ducis« i dobio na taj način tekst, koji se u tom obliku može shvatiti, kao da se uopće ne odnosi na Gačane u današnjoj Gackoj (vidi o tome str. 258/9 ovog Zbornika), već na neko pleme uz Dunav. A to, što se u Analima Borna naziva dux Guduscanorum, sasvim je jasno, jer Einhard ne označuje na tom mjestu područje njegove vlasti prema nazivu teritorija (Dalmacija), nego »naroda« (aliarum nationum legati; Rački, n. dj., str. 320). Isti ga izvor naziva g. 819 dux Dalmatiae, što očito upućuje na zaključak, da titula dux — ovdje, kao i na drugim mjestima u analima — označuje njegovu vladarsku titulu, a ne poseban odnos. Uostalom franački analisti nisu mnogo razbijali glave, kojim bi izrazom nazivali vladarčice Slavena. Ista Vita Hludovici naziva Ljudevita Posavskog g. 818 *rector inferioris Pannoniae* (Rački, n. dj., str. 320). Ne mislim, dakle, da ima dovoljno opravdanih razloga, da se napusti u cijelosti Šišićevo mišljenje.

Osvrnula bih se najzad i na zaključnu tvrdnju autora, da je primorska Hrvatska potkraj Bornine vladavine jednaka teritoriju, kojim vlada nešto kasnije *dux Chroatorum, dux Sclavorum* (289). Čini mi se, naime, da se vrtimo u začaranom krugu i da se naša nastojanja da iz njega izađemo razbijaju uvijek na pomanjkanju izvora. Možemo li bez ustručavanja Dalmatinsku Hrvatsku iz početka IX. st. izjednačiti teritorijalno s Trpimirovom Hrvatskom? Možemo li, nadalje, postaviti tu tvrdnju prije nego što riješimo pitanje teritorijalnog opsega bizantske Dalmacije u ovom dijelu Jadrana? Upravo je Baradina identifikacija Liburnije s markom Dalmacije i Krajinom ostala — bez obzira na ostale momente — bez temelja, jer on nije utvrdio stvarni opseg niti Liburnije, niti marke Dalmacije, niti Krajine. Utoliko bi prigovori M. Kostrenčića bili na mjestu, da nije i on sam, pobijajući Baradu na doista neobičan način, učinio sličan propust. S namjerom, naime, da oduzme snagu Baradinim tvrdnjama o patrimonijalnom dobru hrvatskih vladara na teritoriju kasnije Krajine, on tvrdi: »Ali kako se može takvo shvaćanje složiti s činjenicom, koja dosada ni od koga u našoj historiografiji nije porečena: da su, pored ostalog, Krk s otokom i Osor s otocima Cresom i Lošinjom bili sastavni dijelovi teme dalmatinske, koja je opet bila sastavnim dijelom bizantske imperije« (O radnji Prof. dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam, Predavanja, sv. 9, 1953, str. 15; — potcrtala N. K.). Možda je dovoljno, da se navedu samo »Knezovi Frankapani« Vj. Klaića. Opisujući prilike na Krku nakon doseljenja Hrvata, Klaić kaže: »... glavni grad Krk bio je napučen latinskim (romanskim) starosjediocima, koji su priznavali bizantskoga cara; preostali otok bio je naseljen slavenskim Hrvatima, koji su se pokoravali svomu knezu ili banu na susjednom kopnu... Krk ostao je odsad pod vlašću i zaštitom hrvatskih knezova i kraljeva sve do godine 1000., kad je prvi put njime obladala mletačka općina« (n. d., str. 78—79). Ne tvrdimo, da je Klaićevo mišljenje točno, ali ono postoji, i na njega se Barada, da ga je poznao, mogao pozvati. Kako je Šišić, poslije Klaića, tvrdio protivno (Povijest Hrvata za narodnih vladara, 1925, str. 295 i passim), to je prvenstvena zadaća Baradina bila u tome, da riješi pitanje dalmatinskog temata.

Možda su rezultati Suićevi za nas važniji (u pitanju izvjesnog kontinuiteta), nego što to on sam pretpostavlja. Protezanje, naime, vlasti gotskog komesa na susjedno kopno S. zasniva na pretpostavci, da bi »inače položaj komesa s Krka i Cresa bio apsurdan« (286). Ako je pak Liburnija franačkih izvora samo »mogla (pot-

crtala N. K.) obuhvatati ne samo Kvarner s otocima Krkom i Cresom, već i dio kopna uz more...« (287), onda još uvijek ostaje u stoljetnoj historiji Liburnije otvoreno pitanje njena prostiranja na kopnu. Ali možda će »otočki dio« Liburnije igrati ulogu u rješavanju problema prostiranja ovog dijela bizantske teme Dalmacije. Svakako se u tom pitanju mogu tražiti izvjesne tradicije u XI. i XII. stoljeću. No prije nego što se pristupi rješavanju bilo kojeg pitanja u vezi s identifikacijom Liburnija — marka Dalmacije — Krajina, treba riješiti pitanje same marke Dalmacije. Barada naime, pišući 1952 o spomenutom problemu nije htio priznati, da je pred 20 godina o toj istoj marci Dalmacije napisao ovo: »Bez obzira na drugo ova vijest... pruža nam važnu činjenicu, da je u to doba (t. j. u doba Zvonimira; N. K.) postojala neka ‚marchia Dalmacie‘ ... vidi se da tu nije govor o tadanjoj pravoj hrvatskoj državi nego o nekoj oblasti, koju pisac za razliku od prave Dalmacije, t. j. Hrvatske Petra Krešimira, naziva ‚marchia Dalmacie‘« (Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća, VAHD, sv. L, 1932, str. 170). Svoja je razmatranja tada zaključio slijedećim riječima: »Kako vidimo ove rijetke vijesti... pokazuju da je u to doba vjerojatno postojala između Drave i Gvozda posebna i samostalna hrvatska oblast... zvana banat ili dukat slavonski, gdje vladahu, kako ćemo još vidjeti, Svetoslavovići« (n. m.) Uza sve to odriče se 1952 šutke svojih tvrdnja — na kojima je i izgradio svoju hipotezu o Svetoslavovićima u slavonskom dukatu — i poziva se na mišljenje Šišića kao mjerodavno u tom pitanju (Hrv. vlasteoski feudalizam, str. 14, bilj. 14). A Šišić je na mjestu, na koje se Barada poziva, rekao: »Stoga i ono ‚marchia Dalmacie‘ i ‚iverunt in Dalmaciam‘, ne znači Dalmaciju u užem smislu, nego regnum Dalmaciae et Croatiae, to jest hrvatsku državu opće, i to je dokaz starine teksta« (Povijest Hrvata, str. 527, bilj. 72). Ili u tekstu Povijesti: »... izlazi i to, da je Zvonimir tada bio glavar sjeverne hrvatske krajine uz ‚Karantance‘ i u neposrednom susjedstvu Mađarske...« (n. dj., str. 527).

Ove razlike u tumačenju nisu imali na umu niti oni, koji su odbijali Baradine tvrdnje (Kostrenčić), kao ni oni, koji su ih prihvatili (na pr. Mandić ili Beuc). Trebalo bi dakle najprije biti načistu, da li je *marchia Dalmacie* u *Chronicom pictum Vindobonense*: a. dukat slavonski, b. hrvatska država uopće ili c. krajiško područje u Kvarneru. A i kad se to riješi, bit će još uvijek vrlo teško, kako je već Suić istakao, identificirati sva tri naziva. I to ne samo zbog toga, što diskusija o Bašćanskoj ploči nije završena, nego još više zbog toga, što bi Kostrenčićevo tumačenje »krajine« moglo ipak biti točno. Suić je dakle s pravom zauzeo kritički stav prema navedenim identifikacijama.

Nada Klaić

DISKUSIJA O NOVEMBARSKOJ REVOLUCIJI U NJEMAČKOJ

Razdoblje između dva rata postaje sve više predmet historijskih istraživanja. Prema općoj socijalnoj strukturi, političkom poretku i idejnoj atmosferi određene zemlje, njezina historiografija modernog vremena usmjeruje svoju pažnju i napore razrađivanju onih pitanja, koja joj se čine najaktuelnijima, najbitnijima za razumijevanje spomenutog razdoblja, ali i sadašnjeg stanja pojedine zemlje ili sistema. U socijalističkim zemljama najveća se pažnja obraća ruskom Oktobru, odnosno njegovim utjecajima i općem revolucionarnom valu poslije 1917. U okviru toga interesa razvila se i diskusija o Novembarskoj revoluciji 1918/19 u Njemačkoj. U dva vodeća

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1-4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB